

Malika Xudoyberdiyeva

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
Qo'g'irchoq teatri aktyorligi
mutaxassisligi magistranti
E-mail: malikazulfiqorova02@gmail.com*

QO'G'IRCHOQ TEATRIDA SAHNA NUTQINING AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada qo'g'irchoq teatri san'atida sahna nutqining o'rni, uning obraz yaratishdagi funksional ahamiyati hamda badiiy ifoda vositasi sifatidagi roli ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, aktyor nutqining texnik va estetik jihatlari, nutq madaniyati hamda uning zamonaviy teatr jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: qo'g'irchoq teatri, sahna nutqi, aktyor nutqi, diksiya, intonatsiya, ovoz, obraz.

THE SIGNIFICANCE OF STAGE SPEECH IN PUPPET THEATRE

Abstract. This article examines the importance of stage speech in puppet theater, its role in character creation, and its expressive potential. The technical and aesthetic aspects of an actor's speech and the significance of speech culture in modern theatrical practice are analyzed.

Keywords: puppet theater, stage speech, actor speech, diction, intonation, voice, character

Qo'g'irchoq teatri insoniyat madaniy taraqqiyotining qadimiy qatlamlariga borib taqaladigan san'at turlaridan biri hisoblanadi. Uning dastlabki ko'rinishlari qadimgi Sharq mamlakatlarida, xususan, Hindiston, Xitoy va Markaziy Osiyo hududlarida shakllangan bo'lib, dastlab marosimiy va diniy xarakter kasb etgan. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, qo'g'irchoqlar orqali turli mifologik obrazlar ifodalangan va ular yordamida jamiyatdagi muhim ijtimoiy g'oyalar targ'ib qilingan. Bu jarayonda nutq, ayniqsa, og'zaki ifoda asosiy vosita sifatida xizmat qilgan. Vaqt o'tishi bilan qo'g'irchoq teatri asta-sekin mustaqil san'at turi sifatida rivojlana boshladi. Markaziy Osiyoda qo'g'irchoq o'yinlari xalq tomoshalari

shaklida keng tarqaldi. Bu tomoshalarda soʻz sanʼati, yaʼni nutq, asosiy badiiy vosita sifatida qoʻllanildi. Aynan nutq orqali tomoshabin bilan bevosita aloqa oʻrnatildi va sahna jarayonining mazmuni yetkazildi. Shunday qilib, sahna nutqi qoʻgʻirchoq teatrining tarixiy rivojlanishida muhim oʻrin egallagan.

Qoʻgʻirchoq teatrining keyingi taraqqiyot bosqichlarida uning shakl va mazmun jihatdan boyishi kuzatildi. Ayniqsa, Yevropa teatr maktablarining rivojlanishi natijasida qoʻgʻirchoq teatrida professional yondashuv shakllandi. Bu davrda sahna nutqiga boʻlgan talablar keskin oshdi. Nutq nafaqat matnni yetkazish vositasi, balki obraz yaratishning asosiy komponentiga aylandi [1, 65-b].

Oʻzbek qoʻgʻirchoq teatri ham boy tarixiy anʼanalarga ega. Xalq ogʻzaki ijodi bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan ushbu sanʼat turida nutq orqali obraz yaratish anʼanasi qadimdan shakllangan. Xalq tomoshalarida qoʻgʻirchoq qahramonlari oʻziga xos nutq uslubi bilan ajralib turgan. Bu esa sahna nutqining milliy xususiyatlarini yuzaga keltirgan.

Qoʻgʻirchoq teatrida sahna nutqining ahamiyati uning funksional vazifalari bilan belgilanadi. Avvalo, nutq kommunikativ vazifani bajaradi, yaʼni tomoshabinga axborot yetkazadi. Biroq uning bundan ham muhimroq vazifasi – badiiy ifoda vositasi sifatida obrazni shakllantirishdir. Nutq orqali obrazning xarakteri, ichki dunyosi va psixologik holati ochib beriladi [2, 44-b].

Qoʻgʻirchoq teatrida aktyor sahnada koʻrinmaydi, shu bois uning ovozi obrazning asosiy tashuvchisi hisoblanadi. Ovoz orqali tomoshabin obrazni idrok etadi va unga nisbatan munosabat bildiradi. Shu jihatdan ovozning tembri, kuchi, balandligi va ohangdorligi katta ahamiyat kasb etadi. Har bir obraz uchun alohida nutq uslubi tanlanadi va bu obrazning individual xususiyatlarini belgilaydi.

Sahna nutqining asosiy elementlaridan biri bu diksiya hisoblanadi. Diksiya – tovushlarning aniq va ravon talaffuz qilinishidir. Qoʻgʻirchoq teatrida diksiya ayniqsa muhim, chunki tomoshabin aktyorni emas, balki uning ovozini qabul qiladi. Talaffuzdagi kichik xatolik ham obrazning qabul qilinishiga salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin.

Intonatsiya sahna nutqining emotsional jihatini belgilaydi. Nutqdagi ohang o'zgarishlari orqali obrazning kayfiyati, ruhiy holati va ichki kechinmalari ifodalanadi. Intonatsiya yordamida dramatik vaziyatlar kuchaytiriladi va tomoshabinning hissiy qabul qilish darajasi oshiriladi.

Nutqning tempi va ritmi sahna jarayonining ichki harakatini belgilaydi. Temp obrazning xarakteriga mos ravishda tanlanadi. Masalan, sokin xarakterdagi obrazlar sekin va mulohazali nutq bilan ifodalanadi, faol obrazlar esa tez va jo'shqin nutq bilan ajralib turadi. Ritm esa nutqning musiqiyligini ta'minlaydi.

Ovoz tembri qo'g'irchoq teatrida obrazni individuallashtiruvchi muhim vositadir. Turli tembrlar orqali obrazlar o'rtasida aniq farq yaratiladi. Bu esa tomoshabinga har bir qahramonni alohida idrok etish imkonini beradi.

Sahna nutqida nafas olish texnikasi muhim rol o'ynaydi. To'g'ri nafas olish nutqning barqarorligini ta'minlaydi va uzoq matnlarni ravon ifodalash imkonini beradi. Nafasni boshqarish aktyor nutqining sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir [3, 29–30-b]. Artikulyatsiya nutq apparatining to'g'ri ishlashini ta'minlaydi. Lab, til va jag' harakatlarining uyg'unligi natijasida tovushlar aniq chiqadi. Artikulyatsiya ustida ishlash nutqning ravonligini oshiradi va talaffuzdagi kamchiliklarni bartaraf etadi.

Qo'g'irchoq teatrida sahna nutqi obrazni jonlantirish bilan birga tomoshabin bilan emotsional aloqa o'rnatadi. Nutq orqali tomoshabin voqealarga jalb etiladi va sahna jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Shu jihatdan nutqning ifodaviyligi spektakl muvaffaqiyatining muhim omili hisoblanadi.

Zamonaviy qo'g'irchoq teatrida sahna nutqiga bo'lgan talablar yanada ortib bormoqda. Texnologik rivojlanish natijasida teatr san'atida yangi imkoniyatlar paydo bo'lmoqda. Ovoz texnologiyalari, mikrofon tizimlari va ovozni qayta ishlash vositalari nutqning yangi darajada ifodalanishiga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda qo'g'irchoq teatrida sahna nutqi nafaqat an'anaviy usullar, balki innovatsion yondashuvlar asosida rivojlanmoqda. Multimediya

texnologiyalarining qo'llanilishi nutq imkoniyatlarini kengaytirmoqda va yangi badiiy shakllarni yuzaga keltirmoqda.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar sahna nutqini o'qitish jarayoniga ham joriy etilmoqda. Maxsus treninglar, fonetik mashqlar va amaliy mashg'ulotlar orqali aktyorlarning nutq mahorati oshirilmoqda.

Hozirgi davrda qo'g'irchoq teatri global madaniy jarayonlarning bir qismi sifatida rivojlanmoqda. Xalqaro festivallar, ijodiy almashinuvlar va hamkorlik loyihalari sahna nutqining yangi qirralarini ochib bermoqda [4, 98-b]. Natijada sahna nutqi qo'g'irchoq teatrining asosiy badiiy komponenti sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda va yangi sharoitlarda yanada takomillashib bormoqda. Uning rivojlanishi teatr san'ati taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois sahna nutqini ilmiy asosda o'rganish, uni zamonaviy talablar asosida rivojlantirish va takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Qo'g'irchoq teatri san'atida sahna nutqining o'rni va ahamiyati olib borilgan ilmiy tahlillar asosida shuni ko'rsatadiki, mazkur san'at turida nutq obrazni shakllantiruvchi va uni tomoshabinga yetkazuvchi asosiy vosita hisoblanadi. Qo'g'irchoqning tashqi harakati va vizual ifoda imkoniyatlari cheklangan sharoitda aynan nutq orqali uning ichki mazmuni, xarakter xususiyatlari va dramatik vazifasi to'liq ochib beriladi. Shu bois sahna nutqi nafaqat texnik mahorat, balki chuqur badiiy tafakkur mahsuli sifatida qaraladi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, sahna nutqining sifat darajasi spektaklning umumiy badiiy qiymatini belgilovchi muhim mezonlardan biridir. Nutqning aniqligi, ifodaliligi va emotsional ta'sir kuchi tomoshabinning sahna jarayonini qabul qilish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, qo'g'irchoq teatrida ovozning tembr imkoniyatlari, intonatsion boyligi va ritmik uyg'unligi obrazning individualligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, sahna nutqining shakllanishi aktyorning kasbiy tayyorgarligi, nutq madaniyati va pedagogik yondashuvlar bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlanadi. Nutq ustida tizimli ishlash, maxsus fonetik va artikulyatsion mashqlarni

muntazam bajarish aktyor mahoratini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayon nafaqat texnik ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki ijodiy tafakkurni ham boyitadi.

Zamonaviy teatr jarayonida sahna nutqining ahamiyati yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy sahna yechimlari nutqning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytirib, yangi badiiy shakllarni yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga, an'anaviy nutq madaniyatini saqlab qolish va uni zamonaviy talablarga mos holda rivojlantirish zarurati yuzaga kelmoqda. Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, qo'g'irchoq teatrida sahna nutqi san'atning markaziy elementi sifatida o'zining dolzarbligini saqlab qolmoqda. Uni ilmiy asosda o'rganish, amaliy jihatdan takomillashtirish va zamonaviy yondashuvlar bilan boyitish teatr san'ati taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Shonbrunn qo'g'irchoq teatri va YUNESCO nomoddiy madaniy merosi.* – YUNESCO rasmiy nashrlari.
2. *Qodirov M., Qodirova S. O'zbek qo'g'irchoq teatri tarixi.* – Toshkent: Talqin, 2006. – 160 b.
3. *O'zbekiston madaniyat festivallari va xalqaro hamkorlik // "Madaniyat va san'at" jurnali.* – 2022. – №4. – B. 29–30.
4. *Rahimov A. O'zbek xalq ertaklari asosida qo'g'irchoq spektakllarini sahnalashtirish.* – Toshkent: Fan, 2021. – 140 b.